

УДК 811.111.37

О. О. Кобяков,
аспірант

(Сумський державний університет)

ГЛИБИННІ ВИТОКИ МОВЧАННЯ

У статті осмислюється феномен комунікативного мовчання. Фокусується увага на філософських, релігійних витоках мовчання, на дивергенції поглядів стосовно проблем невербальної поведінки. Розглядається семантизація та ословлення мовчання, а також його феномен у лінгвістичній парадигмі.

Незважаючи на бурхливий розвиток гуманітаристики протягом останнього сторіччя, явище мовчання залишалося на маргінесі уваги дослідників. Сказані в XIX ст. слова польського поета Ц. К. Норвіда [1: 41] про те, що в граматиках усіх мов випущена одна частина мови – мовчання, видаються актуальними й сьогодні.

Мовчання є феноменом, імплікованим у мовленнєвому акті. Тому інтегральне дослідження його багаторівневого та структурованого буття, враховує простір неназваний, невербалізований, простір "знакової тіні". Саме умовою повного використання є інтерпретаційний потенціал. Феномен мовчання та його вияви в дискурсі входить у поле уваги мовознавців [2; 3; 4].

Актуальність та масштаб теоретичних досліджень феномену мовчання, незважаючи на ємність та складність проблеми, залишається вельми значущими [2; 5; 6]. Особливо виразно така дослідницька лакуна відчутна в англійстиці, де проблеми невербалізованості, знакової енігматики, специфіка зображення станів мовчання є малодослідженим об'єктом.

Феномен комунікативного мовчання є **об'єктом дослідження, предметом** – його глибинні витоки. **Мета** дослідження полягає у визначенні глибинних витоків мовчання.

На комунікативному **МОВЧАННІ** фокусують увагу філософи, психологи, літературознавці, лінгвісти – представники різних напрямів і студій. Значущість об'єктивується наявністю результатів міждисциплінарних досліджень стосовно його поліаспектності, полімодальності та поліфункціональності [2; 3]. Мовчання є універсальним явищем, про що свідчить його експлікація у прислів'ях, загадках, висловлюваннях, фразеологічних словосполученнях. Пор.: англ. *Beware of a silent dog and still waters.* – рос.: *Остерегайся молчащей собаки и тихой воды* [7]; англ.: *He cannot speak well that cannot hold his tongue.* – рос.: *Кто не может держать язык за зубами, тот хорошо говорит не может* [7: 144]; англ.: *The silence often of pure innocence persuades when speaking fails.* – рос.: *Невинность и молчанье порой сильней красивых слов* [7: 364-365]; – укр.: *Не видно її, не чути її, але коли за неї заговоримо, то вона зникає* (Тиша); англ.: *Watchful silence, haughty silence, embarrassing silence, sick silence, alive silence, solemn silence, crying silence, voices of silence*; – укр. *Дзвінка тиша, панувала тиша, мир і тиша*; – рос.: *А мне от пустой тишины той, между молчаньем и речью; В церковной тишине* (М. Цветаева); *Мякши тишины, розовая тишь* (С. Есенин).

Мовчання корелює, інтегрує з вербальними маркерами, комплементує їх та ситуативно детермінується. На суті мовчання, його витоках, семантизації та ословленні фокусується увага вчених з давніх-давен. Ключовими в дослідженні концепту **МОВЧАННЯ** є питання його функціонування та осмислення [8: 184]. Тлумачення зазначеного феномену не із легких, бо мовчання, як пісок, слизьке, невловиме та загадкове. Відгадка, розуміння мовчазного ефекту, криється у ситуації (близькій та віддаленій) [8]. Загадковість, енігматичність мовчання має свої витоки у міфології.

Розрізняють гарпократійське (англ. *harpoocratic*) та ларундійське (англ. *larundic*) мовчання. Мотивацію цих термінів знаходимо у міфах про Гарпократу та Ларунду. *Гарпокрáт* (грец. *Harpokrates*) — грецьке ім'я єгипетського бога Гора, сина богині Ізиди, що був народжений після смерті свого батька Озириса [9; 10; 11]. Гарпократу приписувались простота та невігадливність. З огляду на це він зображувався як дитина. В Ермонтському храмі, спорудженому за Птоломеїв, статуя Гарпократу – це немовля, що тримає палець у роті. Як свідчать міфологічні витоки, німфа Ларунда (лат. *Muta* "німа", *Tacita* "мовчазна") була покарана Зевсом за надмірну балакучість. Вона розповіла дружині Зевса про його любовні пригоди. За це розгніваний Зевс вирвав у Ларунди язик та відправив її в царство мертвих – Аїд, куди її супроводжував бог Гермес. З часом Гермес навчився розуміти її безсловесну мову. Звідси метазнак *герменевтика*. Гарпократійське мовчання пов'язане з ритуальною поведінкою, а мовчання Ларунди представлене імпліцитними, скритими формами, що потребують тлумачення та осмислення невимовленого. Гарпократійське мовчання має ефект дзеркала, яке примушує нас поглянути на себе, зібратися з думками, відрефлексувати душевний стан та стимулювати творчий пошук. Гарпократійська тиша є надійною платформою для створення відкриттів та витворів. Ларундійське мовчання передбачає обмеження в мовленнєвій поведінці, замовчування деяких феноменів, заборону ословлення.

У релігійно-містичному аспекті мовчання представлено як необхідна умова спілкування з Богом. Мовчання вважається первісним станом всесвіту, яке наступить і після кінця світу. Мовчання символізує спілкування з космосом та Божеством. Безмов'я розуміють у релігійному сенсі як підпорядкованість внутрішнім силам. Медитативний прийом мовчання притаманний ісихазму – містичній, аскетичній течії східного християнства, в якому увага фокусується на внутрішніх молитвах. Ісихазм – це вчення про замовкання, що повністю виключає озвучене мовлення. Мовчання – специфічний ритуал, нормативна та секулярна поведінка [12: 10]. Пор. "хвилина мовчання" була узаконена у Великій Британії в 1919 році. Н. Д. Арутюнова стверджує, що мовлення асоціює з життям, а мовчання – зі смертю [3].

Гарпократійське та ларундійське мовчання є гідними уваги дослідників з метою осмислити міфологічні витoki концепту МОВЧАННЯ, зрозуміти його статус у парадигмі різних тлумачень та коментувань (філософських, психологічних та лінгвістичних), проаналізувати поліаспектність, полімодальність та поліфункціональність комунікативного мовчання в різних дискурсах.

Розуміння дискурсу як об'єктивації змісту свідомості, що регулюється панівним типом раціональності, часто-густо супроводжується твердженням про владний аспект цього терміна. Та неklasичний тип філософування розкриває нове значення відкриття цього поняття в контексті вербально-комунікативних практик (постструктуралістський аналіз соціокультурної зумовленості мовленнєвих актів, а також тлумачення Ю. Габермасом дискурсу як рефлексивної мовної комунікації, що припускає проказування значущих для учасників комунікації аспектів) [6]. Приміром, у М. Фуко аналітика дискурсу конституюється як один із фундаментальних пріоритетів [1]; аналогічні первородства можуть бути виявлені й у процедурі деконструкції Ж. Дериди: як спосіб блукання (від лат. *discere*) [1: 112] в середині тексту.

Якщо традиційно дискурс сприймається як раціонально-логічна процедура, то нинішнє його розуміння центрує увагу хоча б на таких, доволі несподіваних феноменах, як нонсенс, де постають нові можливості смислу та відбуваються трансгресивні його прориви до відкритості.

У нашому повсякденному бутті дедалі легше помічаємо, що мова не тільки відображає свідомість чи структурується за її межами, а й настирливо впливає на неї. Засвоєння судження більшості як штамп мислення робить слово догматичним.

Теоретичний дискурс довкола мовчання, останніх сорока років минулого століття, залишаються все ще недостатньо розробленими. Мовчання є одним із визначальних феноменів у лінгвістичній парадигмі [2; 5; 7; 10; 11; 13].

Комплексний підхід до дослідження феномену мовчання в контексті висловлювання загалом і в художньому дискурсі зокрема препарує таксономії, зручні для аналізу мовчання у діалозі; впроваджує цілу низку нових понять і термінів: "мовчання обмеження", "мовчання інтеграції", "мовчання заміщення", "інтенційне замовчування", "неінтенційне замовчування", "наративна апосіопеза", "наративний еліпе", "болгарський неомодернізм" тощо.

Слово як одкровення приходить у безмовності – здавалось би, в нерозумній (небуттєвій) меонічній німоті. Голос і мовчання – протилежності, що започатковують спільність. У діалозі мовчання як альтернатива слову може інтерпретуватись залежно від ситуативних, соціальних та психологічних факторів спілкування. Причому значення мовчання, а точніше – його зміст, можуть розміщуватись на різних полюсах і вступати в цілковиту суперечність один з одним, що зумовлюється самою природою мовчання, його поліфункціональністю за наявності однієї форми [14: 48].

Мовчання можна визначити як спосіб поділу мовлення на сегменти, які роблять мову зрозумілою. Це також особливий тип промовляння, адже з глибини мовчання народжується думка. Тому мовчання протиставляється повсякденній мові – балаці. Справляє враження мовчання, котре бачиться як зусилля розуму, "розмова душі з собою" (Платон) [14]. Пор. прислів'я: *Срібні мої слова, золоте моє мовчання*.

Сама Природа закликає не до свавільного підкорення як запиту щодо її улаштування, а до вслухання до неї у власному мовчанні. Прокл твердить, що Логосу мусить передувати мовчання, в якому він закоріненний. Мовчання – це своєрідний культурний символ.

Мовчання розглядають як випробування або покарання. В Елевсинських містеріях ключовою формою прозріння було мовчазне повчання. У діях мали місце поодинокі літургійні вигуки. Така безмовна ініціація веде до знання, яке нелегко висловити. Мовчання практикували в школі Піфагора: послухники мусили незворушно мовчати, не мали права переривати наставників. Про Сократа, незважаючи на його майстерність проводити довготривалі діалоги, повідають, що під час битви під Амфіполем він простояв у глибокому мовчанні, обіпершись на штих, упродовж усього дня.

У релігійному контексті безмовність – то умова спілкування з Богом, внутрішнє пізнання Його. Мовчання як спосіб розмови з Богом високо цінують у буддизмі чань і дзен. Передбачається, що прозріння та пізнання істини можливі за довгої медитації, котра являє собою мовчазне зосередження на певному об'єкті. Звідси – домінанти теорії і практики дзен: не спиратися на слова й писання, а

передавати знання мовчки. У даосизмі мовчання вважають показником привілейованої мудрості, тому що той, хто знає, – не говорить. Дао ж-бо не піддається вербалізації. Пригадаймо хоча б традиційне: "дивлюся і не бачу; слухаю і не чую". У буддизмі махаяни вважалося, що просвітління настає тоді, коли людина визволяється від слова. Будда промовляв "безсловесними словами" і "громоподібним мовчанням", в якому учувалася заповідь повернутися до цілісного, нерозчленованого осередку психічного досвіду, не порушеного вербалізацією. Христос не сперечався з Пілатом, відповідав на його запитання мовчанкою. Німота постає як красномовний жест, сповнений смислу і вміння витримати паузу. Християнське мовчання високо цінувалося.

Прихильники ісихії визнавали, що безмовність допомагає очищенню душі. Безсловесна молитва є найліпшим способом єднання з Абсолютом. Ісихазм творить цілком рідкісну форму – трансраціональну беззвучну молитву, звернену до Бога. Апостол Петро говорить про красу лагідного та мовчазного духу. На основі ісихазму на Русі виникла ціла традиція затворництва, ознаки якої можна помітити в печерах Київської Лаври. Самітники прирікали себе на добровільну ізоляцію і мовчання з метою поринути у внутрішній світ буття. Деякі з них накладали на себе обітницю німоти. Їх називали мовчунами.

Мовчання належно оцінене й у філософії, зокрема екзистенціальній: Гайдеггер [4: 123] вбачає в безголосі можливість комунікації – мовлення як такого, а Ясперс розглядає "час мовчання" [6: 235] як вияв вини.

Мовчання стає мірою комунікації, а його прояв у людському існуванні означає, що воно перетворюється на умову самої можливості екзистенції. Тиша становить необхідне тло для комунікативності, може існувати поза присутністю людини (що свідчить про її неантропологічність) та не є носієм значення (будучи асемантичною). Ці риси тиші дозволяють використати її як площину опозицій для визначення основних характеристик мовчання як явища, спорідненого з нею, але й виразно від неї відмежованого. Такими характеристиками О. Сливинський вважає: 1) комунікативність (мовчання слід розглядати як особливий тип комунікативного акту, здійснений через "мінус-еквівалент" або "нуль-еквівалент" знака); 2) антропологічність (мовчання можливе лише в полі людської присутності); 3) семантичність (навіть не інтенціоналізоване семантично, мовчання так чи інакше підлягає комунікативній інтерпретації як носій певного конвенційно чи ситуаційно мотивованого значення) [13: 14].

Як бачимо, кардинальним моментом мовчазної традиції є віддавання переваги не тихому безгомінню, а впровадженню визначального пункту, вираженого в паузі, котра знімає напруженість пустослів'я. Якщо порушується міра співвідношення мовчання й голосу, то останній може втратити свій зміст і призначення, вилитися в порожню балаканину. Адже іншим полюсом є тотальність мовчання. Згадаймо хоча б античний афоризм: "Обізвися, аби я тебе побачив".

Невербальний феномен мовчання детермінується дієвістю лінгвальних та інтерлінгвальних факторів. Вектори вивчення комунікативного мовчання зумовлені напрямками семіотичних студій сьогодення, станом лінгвістики, інтеграцією мовних та немовних дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Норвід Ц. К. Пилигрим, или последняя сказка. – Москва: Рипол-Классик, 2002.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Барсов С. Б. На языке Шекспира. To be or not to be. Английские изречения. – М.: Центрполитграф, 2007. – 447 с.
4. Барт Р. Удовольствие от текста // Избр. работы. Семиотика: Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – С. 462–518.
5. Виноградова Л. Н. Виноградова Л. Н. Ритуалы типа "вождения ряженого" // Philologia Slavica: К 70-летию академика Н. И. Толстого. – М., 1993. – С. 24–30.
6. Габермас Ю. Инший шлях із філософії суб'єкта: альтернатива комунікативного та суб'єктоцентрованого розуму / У кн.: Габермас Ю. Філософський дискурс модерну. – К.: Четверта хвиля, 2001. – С. 287–319.
7. Гайдеггер М. Дорогою до мови. – К.: Літопис. 2007. – 232 с.
8. Георгиева О. Н. Элементы концептологической парадигмы в русском и французском культурном пространстве // Пространство в языке и речи: лингвистические проблемы изучения и описания: Сб. науч. ст. – Волгоград: Волгоградское научное изд-во, 2007. – 150 с.
9. Деррида Ж. О грамматологии. – М.: Ad Marginem, 2000. – С. 111-540.
10. Лотман Ю. М., Успенский Б. А. "Изгой" и "изгойничество" как социально-политическая позиция в русской культуре преимущественно допетровского периода // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1982. Вып. 15. – С. 110-121.
11. Лютий Т. В. Владний аспект, асти мовчання та трансгресивна владність мовного середовища // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2006. – № 56 – С. 48.
12. Николаева Т. М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. 8: Лингвистика текста. – С. 5-43.
13. Сливинський О. Т. Феномен мовчання в художньому тексті (на матеріалі болгарської прози 60-90-х рр. ХХ ст.): Дис. канд. наук: 10.01.06. – 2007. – 22 с.
14. Платон. Пир // Платон. Собрание сочинений: В 4 т. – М.: Мысль, 1993. – Т. 2. – С. 81-134.

15. Рибалко М.-М. О. Вербальний та невербальний аспекти дискурсивної поведінки обманника (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – 2008. – 22 с.
16. Анохіна Т. О. Семантизація категорії мовчання в англomовному художньому дискурсі / Монографія. Вінниця: Нова Книга, 2008. – 160 с.
17. Селіванова О. А. Когнітивна ономазіологія. – К.: Фітоцентр, 2000. – 248 с.
18. Сливинський О. Т. Homo Tacens – Homo Alienus. Мовчання в горизонті інтереуб'єктивності // Іноземна філологія: Український науковий збірник. – Львів, 2003. – Випуск 114. – С. 14–21.
19. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. / Работы разных лет. Пер. с франц. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.
20. Ясперс К. Смысл и назначение истории. М.: Республика, 1994. – 527 с.
21. Arnold. E and Dubois. P. "Harpo Marx" or the Mute who Speaks (without uttering a word). Wordlessness // Ed. B. Vershaffel and M. Vermink. – Dublin: The Liliput Press, 1999. – P. 99-114.
22. Cage, John. Silence: Lectures and Writings. – Middletown: Wesleyan University Press, 1961. – 288 p.
23. Exploring Silence // Anatomies of Silence / Selected Papers. Ed by Ann R Cocoullous and Maria Sifianon – Attents: University of Attents, 1998. – 269 p.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Кобяков А. А. Глубинные истоки молчания.

В статье исследуется феномен коммуникативного молчания. Внимание фокусируется на философских, религиозных истоках молчания, на дивергенции взглядов касательно проблем невербальной коммуникации. Рассматривается семантизация и ословливание молчания, а так же его феномен в лингвистической парадигме.

Kobyakov A. A. Source of Silence Effect.

The article in question deals with the phenomenon of communicative silence, attention is being focused upon the divergences considering the silence effect in terms of different schools, studios, tendencies. Semantization and verbalization of silence is highlighted as well as its phenomenon in linguistic paradigm.